

Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΚΥΚΚΟΥ ΚΑΙ Η ΣΑΜΟΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Στη μελέτη αυτή εξετάζεται η λατρεία της Παναγίας του Κύκκου στη Σάμο, που έχει μεταφερθεί στο νησί από την μεγάλη και σπουδαία μονή της Παναγίας του Κύκκου στην Κύπρο. Μελετώνται οι πληροφορίες για το μετόχι του κυπριακού μοναστηριού που τοποθετείται στη Σάμο, και αποδεικνύεται ότι αυτό δεν υπήρξε, ενώ γίνεται αναλυτική αναφορά στις εικόνες της Παναγίας του Κύκκου που υπάρχουν στη Σάμο, και στον τρόπο με τον οποίο έφτασαν στο νησί. Με βάση αυτά εξάγονται συμπεράσματα για τις εξωτερικές επιδράσεις που διαπιστώνονται στην λαϊκή θρησκευτικότητα των Σαμίων.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: Παναγία του Κύκκου, λαϊκή λατρεία, μονές της Σάμου, εικονίσματα.

ABSTRACT: The present study examines the worship of the Holy Virgin in the Greek island of Samos, which has been transferred in the island from the great and important monastery of the Holy Virgin of Kykkos in Cyprus. The information about the “metohi” of the Cypriote monastery, which has been claimed to be located in Samos, is studied and an argument is developed that such a “metohi” never existed. A meticulous reference to the icons of the Holy Virgin of Kykkos found in Samos and the way they reached the island is also made. On the basis of the above discussions, some conclusions are drawn about the external influences manifested in the folk religious attitudes of the people of the island of Samos.

KEY WORDS: Holy Virgin of Kykkos, folk religious worship, monasteries of Samos, icons.

Η Σάμος, από τον 16ο ως τον 19ο αιώνα, υπήρξε σταυροδρόμι καλλιτεχνικής δημιουργίας¹, πνευματικής κίνησης και θρησκευτικής ζωής για την Ανατολική Μεσόγειο. Στο πλαίσιο αυτό, συνδέθηκε με πολλά κέντρα του Ελληνισμού της περιοχής, ηπειρωτικά και νησιωτικά, ανάμεσα στα οποία και η Κύπρος, αφού ήδη, σε παλαιότερη μελέτη, έχουμε διαγράψει και μελετήσει ορισμένες από τις παραμέτρους και διαστάσεις των σχέσεων αυτών². Μεγάλο μέρος τούτων των επαφών περνά μέσα από τη εκκλησιαστική ιστορία και την ιστορική παρουσία μονών και μετοχιών τους σε διάφορους τόπους, γι' αυτό και στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με τις σχέσεις Σάμου και Κύπρου δια των επιδράσεων και της παρουσίας της μεγάλης κυπριακής μονής της Παναγίας του Κύκκου στο αιγαιοπελαγίτικο νησί.

Σύμφωνα με την τοπική σαμιακή βιβλιογραφία, υπάρχει στη Σάμο ένα μετόχι της μονής Κύκκου, στους Μυτιληνιούς, μέσα στα όρια του χωριού, και στα πλαίσια της ενορίας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Έτσι, ο μητροπολίτης Σιδηροκάστρου Ιωάννης Παπάλης, στην ιστορία της Εκκλησίας της Σάμου που συνέθεσε, γράφει τα εξής για το ναό: «Γενέθλιον της Θεοτόκου (Κύκκου, Κύπρου). Εντός της καμποπόλεως»³. Διάχυτη, στην προφορική παράδοση του νησιού, είναι η πληροφορία ότι πρόκειται για μετόχι της μονής Κύκκου, η οποία όμως δεν απαληθεύεται ούτε από το αρχείο της παλαιφάτου κυπριακής μονής⁴, ούτε από την ίδια την εκκλησιαστική υπαγωγή και κατάσταση του ναού, που ανήκει στην τάξη των παρεκκλησίων της ενορίας Κοιμήσεως Θεοτόκου Μυτιληνιών⁵, όπως προαναφέρθηκε. Πιθανότατα, στην εντύπωση αυτή οδήγησε η πληροφορία, ίσως και από ιερείς και

¹ Χ. ΚΟΥΤΕΛΑΚΗΣ, «Σάμος: το σταυροδρόμι της καλλιτεχνικής παραγωγής στο Αιγαίο τον 18ο αιώνα», *Πρακτικά Συνεδρίου «Δίκτυα Επικοινωνίας και Πολιτισμού στο Αιγαίο»*, Αθήνα 1997, σ. 199-207, με πολλά σχετικά παραδείγματα.

² Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Μαρτυρίες για μετακινήσεις παραδοσιακών μαστόρων ανάμεσα στην Κύπρο και τη Σάμο», *Λαογραφική Κύπρος* 43 (1993) 33-36. Ο Ιδιος, *Εκκλησιαστική ρητορική και παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά στη Σάμο του 19ου αιώνα*, Αθήνα 1999, σ. 199 και σμ. 52.

³ Ιωάννης ΠΑΠΑΛΗΣ, μητροπολίτης Σιδηροκάστρου, *Η Εκκλησία της Σάμου από της ιδρύσεως αυτής μέχρι σήμερα*, Σάμος 1967, σ. 356, αρ. Ε. 12.

⁴ Η πληροφορία αυτή προκύπτει από την έλλειψη κάθε στοιχείου για τον συγκεκριμένο ναό στο αρχείο του «Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου», που διαπιστώθηκε με την ευγενική συνδρομή και φροντίδα του παλαιού φοιτητή μου κ. Γιαννάκη Φλουρή, τον οποίο και θερμώς ευχαριστώ για την βοήθεια.

⁵ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, *Λαϊκή λατρεία και θρησκευτική συμπεριφορά των κατοίκων της Σάμου*, Αθήνα 1992, σ. 283, ενώ η θεώρηση του ναού ως μετοχίου στη σ. 312 είναι προφανώς λανθασμένη, σύμφωνα με όσα γράφονται εδώ.

μοναχούς, ότι ο ναός είναι αφιερωμένος στη Παναγία την Ελεούσα του Κύκκου, που βρίσκεται στη Σάμο, ώστε η αφιέρωση, με τον καιρό, να επεκτάθηκε και σε μία δήθεν εκκλησιαστική υπαγωγή, ανύπαρκτη ωστόσο στη πραγματικότητα.

Ο ναός της Παναγίας του Κύκκου βρίσκεται μέσα στο χωριό των Μυτιληνίων, πίσω ακριβώς από το σχολείο, που αποτελεί κτίσμα της ηγεμονικής περιόδου της ιστορίας της Σάμου, μέσα σε μικρό και φροντισμένο περίβολο. Το πάνω μέρος της στέγης, με τον επιβλητικό τρούλλο, έχουν προσφάτως ανακατασκευαστεί, μέσα όμως στο ναό οι καμάρες δείχνουν το ύψος στο οποίο έχει σωθεί η παλαιότερη τοιχοδομία⁶. Στο πρόσφατο χτιστό τέμπλο κυριαρχεί η μεγάλη εικόνα της δεξιοκρατούσας και βρεφοκρατούσας Θεοτόκου⁷, με την επιγραφή «Παναγία η Ελεούσα του Κύκκου / διά χειρὸς Ἰωάννου Φραγ/γοπούλου τοῦ ἐκ / Ζακύνθου». Για τον ζωγράφο Ἰωάννη Φραγγόπουλο, που έδρασε στη Σάμο στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, έχουμε γράψει εκτενέστερα⁸, με άλλη αφορμή· η εικόνα αυτή μπορεί να προστεθεί στα εκεί γραφόμενα για την εργασία του στη Σάμο. Επίσης στο τέμπλο υπάρχουν η εικόνα του αγίου Ἰωάννη του Προδρόμου, με την επιγραφή «1805 / διά χειρὸς ἀντανίου μαρούλι σι/φνίου και δέησις του δούλου του Θεοῦ Κωνσταντίου συμβί/ας και τέκνων»⁹ και η εικόνα της αγίας Βαρβάρας, με την επιγραφή «χειρ Ν. Γεωργίου, λάκωνος». Ο ναός πανηγυρίζει στο Γενέθλιον της Θεοτόκου (8 Σεπτεμβρίου) και εποπτεύεται από τον εφημέριο της ενορίας της Κοιμήσεως Θεοτόκου¹⁰ Μυτιληνίων.

⁶ Κατά τους περιόικους, η ανοδομή του ναού ήταν παλαιότερα ξύλινη και απλώς ανακατασκευάστηκε στο πάνω μέρος του. Δεν εντοπίστηκαν μαρτυρίες αυτής της οικοδομικής φάσης του παρεκκλησίου.

⁷ Για τον εικονογραφικό αυτό τύπο βλ. Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, *Εικόνες της Πάτμου. Ζητήματα βυζαντινής και μεταβυζαντινής ζωγραφικής*, Αθήνα 1977, σ. 165-166, πίν. 184. Γενικότερα, για την ιστορία της μονής, βλ. Χρ. ΚΥΚΚΩΤΗΣ, *Η Ιερά βασιλική και σταυροπηγιακή Μονή του Κύκκου*, Κύπρος 1969, σ. 1 κ.εξ. Για δεξιοκρατούσες εικόνες της Παναγίας, αποδιδόμενες στον ευαγγελιστή Λουκά, βλ. Ανδρ. ΞΥΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Η εικόν της Θεοτόκου εν τη Μονή του μεγάλου Σπηλαίου», *Αρχαιολογική Εφημερίς* (1933) 101-119.

⁸ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Προσωπογραφικά σημειώματα για τον Ἰγνάτιο Φραγγόπουλο», *Επτανησιακά Φύλλα* 23: 5-6 (2003) 979-982.

⁹ Τον Αντώνιο Μαρούλι αναφέρουν οι Μαν. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ-Ευγ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Έλληνες Ζωγράφοι μετά την άλωση (1450-1830)*, τ. 2, Αθήνα 1997, σ. 175, χωρίς ωστόσο να γνωρίζουν το έργο του αυτό, που πρέπει να προστεθεί στην εργογραφία του.

¹⁰ Για την ενορία βλ. π. Ανδρέας ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ, *Σάμος. Μυτιληνιοί, ιστορία-λαογραφία*, Αθήνα 1997, σ. 64-70, με πολλές πληροφορίες για την συγκρότηση και την διάρθρωσή της.

¹¹ Περί των εικόνων αυτών και του τύπου τους βλ., ενδεικτικά, Μ. ΤΖΙΟΥΡΙΤΣ, «Η εικόνα της Παναγίας Κυκκώτισσας», *Επετηρίς Κέντρου Μελετών Ιερών Μονών Κύκκου* 1

Ωστόσο, αν και το παρεκκλήσιο αυτό δεν είναι μετόχι της μονής Κύκκου, εικόνες της Παναγίας της Κυκκώτισσας¹¹ υπάρχουν και σε άλλους ναούς του νησιού. Πριν μερικά χρόνια, ο Ιωάννης Ηλ. Βολανάκης, σε σχετικό μελέτημά του¹², περιέγραψε μια εικόνα της Παναγίας του Κύκκου από τη μονή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, στον Μαραθόκαμπο Σάμου¹³. Πρόκειται για τρίπτυχο με την Παναγία του Κύκκου στο κέντρο, και τις εικόνες των αγίων Νικολάου¹⁴ δεξιά και Χαραλάμπους¹⁵ αριστερά. Ο Ιω. Βολανάκης υποστηρίζει ότι η εικόνα της Παναγίας είναι παλαιότερη και μπορεί να χρονολογηθεί στα μέσα του 17ου αι., ενώ τα δύο πλαϊνά φύλλα του τριπτύχου είναι μεταγενέστερα, πιθανότατα του β' μισού του 18ου αι., ενώ χαρακτηρίζει το τρίπτυχο «μετρίας ποιότητας έργο»¹⁶. Θεωρεί μάλιστα τον ζωγράφο της Παναγίας «συντηρητικό», κινούμενο εντός των πλαισίων της βυζαντινής παραδόσεως με κάποιες επιδράσεις από τη Δύση, ενώ πιστεύει

(1990), σ. 200. Κ. Η. BENZ, *Die Stiftskirche Unserer Lieben Frau zur Alten Kapelle in Regensburg*, München 1989, σ. 15. Σ. ΠΕΡΔΙΚΗΣ, «Η περιγραφή της Ιεράς Μονής Κύκκου σε μια χαλκογραφία του 1778», *Επετηρίς Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 1 (1990), σ. 134, πίν. 1-2. Σ. ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ, «Η εικόνα της Κυκκώτισσας στον Άγιο Θεόδωρο του Αγρού», *Επετηρίς Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 2 (1993), σ. 329-336, πίν. 1-3. Ο. ΜΠΕΛΕΜΠΡΟΒΑ, «Οι εικόνες της Θεομήτορος Κυπριώτισσας και Κυκκώτισσας στη ρωσική λογοτεχνία του ΙΖ'-αρχές ΙΗ' αιώνα», *Επετηρίς Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 1 (1990), σ. 143, πίν. 2.

¹² Ιω. Ηλ. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ, «Εικόνες της Παναγίας Ελεούσας του Κύκκου στην Ελλάδα», *Επετηρίς Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 3 (1996), σ. 52-54.

¹³ Η μονή Ευαγγελισμού δεν είναι βεβαίως μετόχι της μονής Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου, αλλά μικρή μονή που ιδρύθηκε στον Μαραθόκαμπο από αγιορείτες Κολλυβάδες, και ονομάζεται επίσης μονή Ευαγγελισμού ή αγίου Βασιλείου Σκάλας Κερκετέως, βλ. Ιω. ΠΑΠΑΛΗΣ, *ο. π.*, σ. 283. Αθ. ΗΛΙΑΣ, *Τα μετόχια του Παναγιού Τάφου και της μονής Σινά στη Ελλάδα (1830-1888)*, Αθήνα 2003, σ. 92. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ-Στ. Ν. ΚΕΚΡΙΔΗΣ, *Αγιορείτικα μετόχια στη Σάμο*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 25. Άλλη είναι η μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μαραθοκάμπου, μέσα στο χωριό, επίσης Κολλυβάδικης προέλευσης, βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Αγιορείτες Κολλυβάδες και φιλοκαλισμός στη Σάμο (18ος-19ος αι.)», *Πρακτικά ΚΕ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 113-114, με τη σχετική βιβλιογραφία. Το πατριακό μετόχι της περιοχής είναι η Παναγία Σαραντασκαλιώτισσα-Άγιος Γεώργιος, για το οποίο βλ. Εμμ. ΚΡΗΤΙΚΙΔΗΣ, *Περίβασις εις τας μονάς και τα μετόχια της Σάμου κατά τα 1854*, Ερμούπολις 1873², σ. 102, και Μ. Α. ΒΟΥΡΛΙΑΤΗΣ, «Τοπικοί προεστοί της Σάμου. Η περίπτωση των προγόνων του καπετάν Σταμάτη», *Αντιπελάργηση. Τιμητικός τόμος για τον Νικόλαο Α. Δημητρίου*, Αθήνα 1992, σ. 316.

¹⁴ Πρβλ. Ν. ΖΙΑΣ, «Εικόνες του βίου και της κοιμήσεως του αγίου Νικολάου», *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, περ. Δ', 5 (1969), σ. 275-276.

¹⁵ Μ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ, «Εικόνα του αγίου Χαραλάμπους», *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, περ. Δ', 13 (1988) 247-260.

¹⁶ Ιω. Ηλ. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ, *ό. π.*, σ. 54.

πως ο ζωγράφος των δύο αγίων είναι «επηρεασμένος πολύ από την τέχνη της Δύσεως»¹⁷.

Υπάρχουν όμως και άλλες εικόνες της Παναγίας του Κύκκου, σε διάφορους ναούς της Σάμου. Στο τέμπλο του καθολικού της μονής Μεγάλης Παναγίας Σάμου, που σύμφωνα με επιγραφή στα βημόθυρα ολοκληρώθηκε στις 20 Μαρτίου του 1740 ή του 1742, έργο του Ματθαίου του Μικέ¹⁸, η εικόνα της Παναγίας είναι δεξιοκρατούσα, και φέρει την επιγραφή «Η ΕΛΕΟΥΣΑ ΤΟΥ ΚΥΚΚΟΥ»¹⁹. Το έργο δεν υπογράφεται, ίσως όμως είναι έργο του αγιογράφου Γαβριήλ ιερομονάχου, το όνομα του οποίου, ως αγιογράφου του συγκεκριμένου τέμπλου, αναφέρεται στην επιγραφή του αριστερού βημόθυρου²⁰. Σε χρυσό φόντο, κυριαρχεί η μορφή της δεξιοκρατούσας Θεοτόκου, με δύο αγγέλους εκατέρωθεν, στο πάνω μέρος του εικονίσματος²¹. Αν υποθέσουμε ότι οι εικόνες ζωγραφίστηκαν μαζί με την κατασκευή και επιχρύσωση του τέμπλου, χρονολογούνται στο μέσον του 18ου αιώνα.

Στη ίδια εποχή μας οδηγούν τα τεχνοτροπικά γνωρίσματα μιας ακόμη εικόνας της Παναγίας του Κύκκου, που φυλάσσεται σε προσκυνητάρι, στον μητροπολιτικό ναό του αγίου Νικολάου Σάμου. Στο πάνω μέρος της κυριαρχεί η δεξιοκρατούσα Παναγία, με την επιγραφή «Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΟΥ ΚΥΚΚΟΥ», ενώ κάτω φέρει επιμήκη ζωφόρο με παράσταση караβιών, που με ανοιγμένα πανιά μπαίνουν σε έναν φυσικό κόλπο. Στους λόφους πάνω από τη θάλασσα κυριαρχεί η παράσταση ενός οικισμού. Το τοπίο, όπως απεικονίζεται, μάλλον μπορεί να ταυτιστεί με τον φυσικό κόλπο του Βαθιού, ιδίως αν συγκριθεί με την γνωστή γκραβούρα του L. Mayer, του 1810. Η απεικόνιση των караβιών που μπαίνουν στον Λιμένα Βαθιός, τη σημερινή πόλη της Σάμου, πιθανότατα δείχνει τη έλευση στο νησί κάποιας αντιπροσωπείας μοναχών από την κυπριακή μονή, που έφερε μαζί της και την συγκεκριμένη εικόνα. Η εικόνα ίσως ήλθε στη Σάμο στα πλαίσια κάποιας «ζητείας» μοναχών, δηλαδή κάποιας περιοδείας για συλλογή χρημάτων, προς όφελος της μονής της Παναγίας του Κύκκου,

¹⁷ Ιω. Ηλ. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ, *ό. π.*, σ. 54.

¹⁸ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Τα ξυλόγλυπτα τέμπλα της Σάμου», *Σαμιακές Μελέτες* 2 (1995-1996), αρ. 84 [= Ο Ιδιος, *Σαμιακά λαογραφικά και εκκλησιαστικά σύμμικτα* 2, Αθήνα 2002, σ. 277-278]. Ιω. ΠΑΠΑΛΗΣ, *ό. π.*, σ. 155.

¹⁹ Γ. Κ. ΑΓΓΕΛΙΝΑΡΑΣ, *Το μοναστήρι της Μεγάλης Παναγίας στη Σάμο*, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Σάμου και Ικαρίας 1989, σ. 54-55.

²⁰ Ν. Δ. ΠΑΣΣΑΣ, *Αι τοιχογραφίες του καθολικού της μονής Μεγάλης Παναγίας της Σάμου*, Αθήνα 1982, σ. 23.

²¹ ERNST HARTIG-KLAUS MEYER, *Das Kloster der Großen Gottesmutter*, Rödemark 2004, σ. 25.

γεγονός που εικονίζεται στο κάτω μέρος της εικόνας του ναού του αγίου Νικολάου.

Μία ακόμη εικόνα της Παναγίας της Κυκκώτισσας υπάρχει στο ναό του αγίου Γεωργίου, στο Παλαιόκαστρο της Σάμου. Εικονίζει αριστερά τον απόστολο και ευαγγελιστή Λουκά, δεξιά την Παναγία και στο μέσον την εικόνα της Παναγίας του Κύκκου, με την επιγραφή «Ο ιερὸς Λουκᾶς προσφέρει τὴν μορφήν καὶ τὴν / εἰκόνα ἢ δ' ἐπευξαμένη εἶπε ἢ χάρις τοῦ ἐξ ἐμοῦ / τεχθέντος εἴη μετ' αὐτῆς». Υπάρχει ακόμη επιγραφή για την δημιουργία της εικόνας («14 8βρίου 1868 / χεῖρ Νικολάου Σαμίου») και για τον αφιερωτή της Λουκά Ρουμελιώτη («Συνδρομή καὶ δαπάνη Λουκᾶ Ρουμελιώτου»), γνωστό αφιερωτή εικόνων και συνδρομητή ναών²² στην ηγεμονική Σάμο. Ἐτσι, δεν έχουμε ἐδῶ μία εικόνα της Παναγίας του Κύκκου²³, ἀλλὰ μία παράσταση για την δημιουργία της, που ἀπὸ την παράδοση ἀποδίδεται στον ευαγγελιστὴ Λουκά, μια σύνθεση πρωτότυπη, ἀλλὰ και με σαφὴ σχέση προς την παράδοση του κυπριακοῦ μοναστηριού.

Ἡ ὑπαρξὴ των εικόνων αὐτῶν στη Σάμο, ἀφού μετόχι της μονῆς Κύκκου δεν ὑπῆρχε στο νησί, πιθανότατα οφείλεται στην οργανωμένη παρουσία μοναχῶν της μονῆς του Κύκκου στη Σάμο για λόγους συλλογῆς χρημάτων ὑπὲρ του μοναστηριού, ὅπως και παραπάνω ἀναφέρθηκε. Ὁ Ἰω. Βολανάκης ὑποστηρίζει ὅτι συχνὰ οἱ εἰκόνες αὐτές βρίσκονταν σε διάφορες περιοχές ἐπειδὴ τις μετέφεραν ιεραπόδημοι-προσκυνητές στους Ἁγίους Τόπους, οἱ λεγόμενοι «χατζήδες», που ἐπισκέπτονταν την κυπριακὴ μονὴ και ἐπαίρναν

²² Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ, «Ο Λουκάς Ρουμελιώτης και η ενορία του αγίου Νικολάου Σάμου», *Σαμιακές Μελέτες* 2 (1995-1996) 520-523 [= Ο ἸΔΙΟΣ, *Σαμιακά λαογραφικά και εκκλησιαστικά σύμμεικτα*, τ. 2, ὄ.π., σ. 684-687]. Ὁ ἸΔΙΟΣ, *Ενοριακοὶ ναοὶ και παραδοσιακὴ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ*, Ἀθήνα 1995, passim.

²³ Για εἰκόνες της Παναγίας του Κύκκου στον ἐλληνικὸ χώρο βλ. και Ἰω. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ, *Το χαριό Ἀποδοῦλου Ἀμαρίου Ρεθύμνης και η ἱστορία του*, Ἀθήνα 1982, σ. 79-80. Χ. ΜΠΑΛΤΟΓΙΑΝΝΗ, *Εἰκόνες Συλλογῆς Δημητρίου Οικονομοπούλου*, Ἀθήνα 1985, σ. 108, ἀρ. 214, πίν. 206δ. Α. ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ, *Συλλογὴ Γεωργίου Τσακύρογλου. Εἰκόνες-Κείμενα*, Ἀθήνα 1980, σ. 183, 241 πίν. 394. Ἀνδρ. ΞΥΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Μουσεῖον Μπενάκη Ἀθηνῶν. Κατάλογος των εικόνων*, Ἀθήνα 1936, σ. 94-95, πίν. 49Α. Ν. ΚΟΝΔΑΚΟΝ, *Μνημεῖα της χριστιανικῆς τέχνης του Ἄθω*, Πετροῦπολη 1902 (ρωσικά), σ. 175, εἰκ. 69. Ἰω. ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ, «Ο βυζαντινὸς ναὸς του αγίου Νικολάου (στα Μαρτίσᾶ Ρόδου)», *Θεολογία* 61 (1990), σ. 28-29. Γ. ΣΑΤΗΡΗΙΟΥ, *Ὀδηγὸς του Βυζαντινοῦ Μουσείου των Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1931, σ. 106-107. Ἰω. ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ, «Εἰκόνες της Παναγίας Ἐλεούσας του Κύκκου...», σ. 64-65. Ὁ ἴδιος ἔκαμε ἀνακοίνωση στο Ζ' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο (Ρέθυμνο, 25-31 Αυγούστου 1991), με τίτλο «Εἰκόνα της Παναγίας Ἐλεούσας του Κύκκου στο Ἀποδοῦλου Ρεθύμνης».

αντίγραφα της λατρευτικής εικόνας της Παναγίας, για τους ναούς των ιδιαίτερων πατρίδων τους²⁴.

Ίσως όμως οι εικόνες αυτές να οφείλονται και σε δωρεές Κυπρίων μοναχών που έζησαν στη Σάμο και εγκαταβίωσαν στις μονές του νησιού. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1853 ηγούμενος στη μονή Τιμίου Σταυρού Σάμου αναδείχθηκε ο Χρύσανθος ο Κύπριος (3 Νοεμβρίου 1853-23 Ιανουαρίου 1867)²⁵, στα χρόνια του οποίου φιλοτεχνήθηκε και το περίφημο ξυλόγλυπτο τέμπλο του καθολικού της μονής²⁶. Άλλωστε, το επώνυμο «Κυπρέος», που δηλώνει καταγωγή από την Κύπρο, βρίσκεται συχνά σε έγγραφα της προεπαναστατικής και της επαναστατημένης Σάμου, του 19ου αιώνα²⁷. Οι Κύπριοι αυτοί που εγκαταστάθηκαν στη Σάμο πιθανότατα έφεραν μαζί τους και την λατρεία της Παναγίας του Κύκκου.

Τέλος, σε απογραφή των κληρικών της Σάμου, που συντάχθηκε το 1830, αναφέρεται ο Κύπριος Χρύσανθος ιερομόναχος, στο ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Παλαιόκαστρο, που ήταν μετόχι της μονής Τιμίου Σταυρού, «διαγωγής καλής»²⁸, και ο ιερομόναχος Χριστοφόρος ο Κύπριος, στα Κουμεί-κα, «μη εφημέριος, διαγωγής καλής, παιδαγωγός»²⁹, που μάλλον εργαζόταν ως δάσκαλος παιδιών στο χωριό αυτό της δυτικής Σάμου. Οι αριθμοί είναι μικροί, φαίνεται όμως ότι οι μοναχοί αυτοί ήταν ιδιαίτερος δυναμικές προσωπικότητες, γι' αυτό και άφησαν τα ίχνη τους στη πνευματική, εκκλησιαστική και λατρευτική ζωή της Σάμου. Ανάμεσα στα ίχνη αυτά μπορεί να ανιχνευθεί και η τιμή στη Παναγία του Κύκκου, υλικά δείγματα της οποίας είναι οι εικόνες της Παναγίας της Κυκκώτισσας στους ναούς και τις μονές του νησιού.

Όσα παραπάνω αναφέρθηκαν, προσπάθησαν να ανιχνεύσουν τη σχέση της Σάμου με την μονή της Παναγίας του Κύκκου, σε όλα τα δυνατά επίπεδα. Πρόκειται για μία ακόμη περίπτωση επιδράσεων μεγάλων ορθόδοξων

²⁴ Ιω. Ηλ. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ, «Εικόνες της Παναγίας Ελεούσας του Κύκκου...», σ. 41. Ο Ιδιος, *Θεολογία* 62 (1991), σ. 1 κ.εξ., για το Δωδέκατο Διεθνές Συνέδριο Χριστιανικής Αρχαιολογίας (Βόννη, 22-28 Σεπτεμβρίου 1991).

²⁵ Ιωάννης ΠΑΠΑΛΗΣ, *ό. π.*, σ. 192.

²⁶ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ-Τατ. ΓΕΩΡΓΑΚΗ-ΙΩΑΝΝΟΥ, *Η μοναστηριακή ζωή στη Σάμο (τέλη 18ου-19ου αι.) Η μαρτυρία των κωδίκων της Ιεράς Μονής Τιμίου Σταυρού Σάμου*, Αθήνα 2005, σ. 336.

²⁷ Βλ. ενδεικτικά Αλ. ΣΕΒΑΣΤΑΚΗΣ, *Το κίνημα των «Καμανιόλων» στη Σάμο, 1805-1812. Με ανέκδοτα έγγραφα*, Αθήνα 1996, σ. 209, 210, 212, 215, 220, 248. Το ίδιο αναφέρει και ο Ν. Α. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Λαογραφικά της Σάμου* 3, Αθήνα 1986, σ. 76.

²⁸ Χρ. ΛΑΝΔΡΟΣ, «Όνομαστικός κατάλογος των εν Σάμω ιερέων, ιερομονάχων και μοναχών. Μία απογραφή των κληρικών της Σάμου το 1830», *Αντιπελαργήση. Τιμητικός τόμος για τον Νικόλαο Α. Δημητρίου*, Αθήνα 1992 σ. 408.

²⁹ Χρ. ΛΑΝΔΡΟΣ, *ό. π.*, σ. 414.

μοναστηριακών κέντρων στην παραδοσιακή θρησκευτική ζωή των κατοίκων της Σάμου, που διαμόρφωσαν την σαμιακή παραδοσιακή θρησκευτικότητα, στο πολύχρωμο μωσαϊκό ηθών, εθίμων και λατρευτικών πρακτικών που απαντούμε σήμερα στο αγαιοπελαγίτικο νησί με την μεγάλη ιστορία και τον σπουδαίο παραδοσιακό πολιτισμό.

Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

*Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας
Π. Τσαλδάρη 1
69100 Κομοτηνή (ΕΛΛΑΣ)*

1. Ο ναός της Παναγίας του Κύκκου, στους Μυτιληνιούς της Σάμου

2. Η εικόνα της Παναγίας του Κύκκου, στο ναό Αγίου Νικολάου Σάμου, με την διηγηματική ζωφόρο στο κάτω μέρος της

3. Λεπτομέρεια της ζωφόρου, στο κάτω μέρος της προηγούμενης εικόνας

